

Človek tvárou tvár k sporu inštitúcií

V našom kultúrnom okruhu možno k problému moci a problému inštitúcií, k ich vzťahu a konfliktom pristúpiť tak, že sa necháme inšpirovať mytológiou. Mytológia nám ponúka predstavu o vzťahu medzi zákonom bohov a zákonom ľudí, o vzťahu medzi mocou, ktorú musia rešpektovať samotní bohovia a mocou, ktorú predstavuje štát.

Tento vzťah ostro formuluje antická tragédia, napr. Sofoklova *Antigoné*. Hlavná predstaviteľka Antigoné sa v dôsledku bratovražednej vojny ocitá v situácii, kedy sa musí rozhodnúť, ktorý zákon bude rešpektovať. Zákon noci, zákon bohov alebo zákon štátu, predstaviteľom ktorého je kráľ Kreón, otec jej nastávajúceho.

Zákon bohov, po grécky označovaný ako *nomos*, znamená prídel, údel, osud, ktorý štruktúruje svet bez ohľadu na vplyv bohov; aj bohovia, nielen ľudia, ho musia rešpektovať. Na druhej strane je zákon štátu, zákon kráľa Kreonta, zákon ustanovený človekom. Antigoné si vyberá medzi týmito dvoma mocnosťami a rozhoduje sa pre *nomos*, zákon bohov, zákon noci.

Rozhodovanie Antigoné je podmienené občianskou vojnou, v ktorej jeden z jej bratov bojuje na strane Kreonta a druhý zostáva mŕtvý pred bránami Téb ako vlastizradca. Podľa zákona ľudí, zákona kráľa, nesmie byť vlastizradca pochovaný. Antigoné sa však rozhodne brata v noci tajne pochovať v súlade s bezpodmienečnou, sesterskou láskou, v súlade so zákonmi bohov, ktoré prikazujú pochovať každého človeka, zradcu i hrdinu. Kreontove stráže ju pri tomto čine prichytia a predvedú pred kráľa. Kreón je zhrozený, pretože prikázal každého, kto spácha vlastizradu, popraviť, a keďže Antigoné je vyvolená jeho syna, chce nejakým spôsobom oklamať osud – *nomos* a tak Antigoné nedá popraviť, ale prikáže ju zamurovať v jaskyni. Jeho syn, ženích Antigoné, sa náhli do jaskyne, aby ju vyslobodil, no Antigoné je už mŕtva. Kráľov syn spácha samovraždu, jeho matka, Kreontova žena, sa obesí. Kolo osudu je nezastaviteľné.

Odkaz tohto mytologického príbehu, ktorý je stále aktuálny aj pre nás, spočíva v tom, že človek nemôže oklamať osud, že nad zákon bohov, *nomos*, sa postaviť nedá.

Západná civilizácia stojí na konflikte týchto dvoch zákonov, týchto dvoch mocí, mocností: moci, ktorú neustanovil ani človek ani žiaden z bohov, a moci, ktorú ustanovil človek.

Tento archetyp rozpoznávame aj v genetickom kóde iných civilizácií – v indickej hovoria o zákone zvanom *rta*, *dharma* či *karma*, v Číne *li*, v arabskom svete *kismet*. Je to večný zákon, zákon, ktorý má nikým neustanovenú autoritu.

Antigoné sa jednoznačne rozhodla pre zákon bohov, teda zákon vyšší ako je ten, ustanovený človekom. Čo by sa však dialo s Antigoné dnes, keby sa stala hovorkyňou kráľa Kreonta, keby sa táto čistá dievčina kontaktovala so svetskou mocou a jej obrovskými deformačnými účinkami na osobnostný profil jednotlivca?

Človek, ktorý sa ako Antigoné priblížil k moci, neustanovenej človekom, intenzívnejšie osciluje medzi životom a smrťou. Antigoné vo svojom rozhodnutí neváhala, jednoznačne sa rozhodla pre zákon vyšší a dobrovoľne za to zaplatila svojím životom. Ak by sa nerozhodla pre onen vyšší zákon a neporušila tak zákon ľudský, zostala by nažive. Ktokoľvek sa dostane do blízkosti moci, riskuje život a samozrejme riskuje aj svoj morálny profil. Antigoné zostala

čistá a zaplatila za to životom. No väčšina ľudí nie je ochotná zaplatiť za svoju morálnu čistotu životom, a tak platí svojim morálnym profilom.

Položme si otázku, prečo sa v súvislosti s inštitúciou rodí morálne nebezpečenstvo. Zdá sa, že je to preto, lebo človek stratil schopnosť rozlišovať medzi tým, čo mu je dané, ešte pred tým, než sa vôbec zrodil, a tým, čo ustanovil on sám. V okamihu, keď sa tieto dve inštanície, zákon bohov a zákon človeka, začnú miešať, keď dochádza k ich spleteniu, dochádza ku kríze a k chaosu. V prežívaní sa to prejavuje ako morálny stres, zaťažková skúška, ktorej človek podľahne.

Pozrime sa na jeden zo súčasných fenoménov, na krízu takzvaných pomáhajúcich bytostí a inštitúcií. V kríze dnes už nie je iba ten, komu sa pomáha, čiže objekt pôsobenia, ale aj ten, kto pomáha. V kríze je justícia, zákonodarná moc, zdravotníctvo, školstvo, väzenstvo... . Výkonná moc je v kríze od samého začiatku – je ťažké nájsť jej morálne čistého predstaviteľa.

Otázka teda znie, prečo je v kríze inštitúcia? A je vôbec idea inštitúcie kultúrotvorná? Je inštitúcia schopná pretvárať zlo na dobro a ošklivosť na krásno? Má inštitúcia zakomponované v sebe očistné mechanizmy? Ak áno, odkiaľ sa berú tieto mechanizmy, odkiaľ pochádza ich očistná sila?

Pretváranie zla na dobro a ošklivosti na krásno je to, čo označujeme slovom kultúra. V tomto kontexte sa pýtame, či ktorákolvek inštitúcia, štátna alebo cirkevná, je vôbec schopná plniť túto kultúrotvornú funkciu.

Keď sme na túto otázku hľadali odpovede v rozhovoroch s predstaviteľmi rôznych inštitúcií, nadácií, rádov, denominácií atď., ukázalo sa, že týmto očistným elementom môže byť iba individuum, jeho osobné rozhodnutie, statočnosť, jeho vnútorná disciplína. Očistný mechanizmus sa nespustí prostredníctvom zákonov, noriem a prostredníctvom pravidiel, ktoré sú mimo človeka. Závisí od slobodného rozhodnutia toho–ktorého konkrétneho ľudského individua, či zaujme stanovisko kultúrotvornosti, či bude pretvárať zlo na dobro, ošklivosť na krásno, menej dobré na lepšie alebo bude konformný s komercializujúcim sa chodom inštitúcie.

Poslušnosť inštitúcii nezabezpečuje morálnu očistu, poslušnosť je prenos zodpovednosti na toho, koho poslúcham. Avšak často práve ten, koho poslúchame, je v kríze. Znakom krízy je hierarchickosť, rozlišovanie toho, čo je vyššie a čo nižšie. Avšak kto rozhoduje o tom čo je vyššie a čo je nižšie? *Nomos* je slepá sila, dodržiavanie príkazov, ktoré bohyňa spravodlivosti Diké a bohyňa zeme Gaia iba kontrolovali. V dosahu tejto slepej sily niet inštanície, ktorú by bolo možné uprosiť. Od okamihu, keď sme si *nomos* začali prispôbovať našej ľudskej optike, začali sme ho premieňať na niečo, čo môžeme uprosiť, voči čomu môžeme byť poslušní, čoho báť sa nám vyplatí. So slepou, neadresovateľnou, nelokalizovateľnou mocou si nie je možné nijakým spôsobom poradiť. Je transcendentná, nedosiahnuteľná, medzi nami smrteľníkmi a ňou je nepreklenuteľná priepasť. Zvyšky tohto chápania nachádzame ešte v Starom zákone: boha si predstavuje ako *Deus absconditus*, večne odvráteného, neviditeľného, nepredstaviteľného. Sotva sme si túto mocnosť, tohto boha, začali prispôbovať našim smrteľníckym predstavám, začali sme ho premieňať na inštanciu, na ktorú môžeme prenášať zodpovednosť za naše negatívne činy. A práve tento prenos zodpovednosti vedie k vypočítavosti, k očakávaniu odmeny či trestu, k závislosti, k fanatizmu

a lipnutiu, čo vedie veľmi rýchlo k morálnej kríze. Problém tejto krízy sa nám tak javí takmer taký starý, ako je naša západná civilizácia.

Ani demokratické inštitúcie nie sú imúnne voči naznačeným nebezpečenstvám, hoci sú budované horizontálne, na rozdiel od autoritatívnych, vertikálne budovaných, paternalistických inštitúcií. Azda najväčšie nebezpečenstvo vyplýva z lipnutia. Lipnúť môžeme na manželovi, manželke, alkohole, nakupovaní, konzumerizme, najrôznejších hodnotách. Demokracia umožňuje lipnúť každému kedykoľvek, kdekoľvek a k čomukoľvek. Avšak ani tá najslobodnejšia spoločnosť nemôže byť slobodnou, kým človek neopustí lipnutie ako také. Schopnosť nelipnúť je autentická nezávislosť. Nelipnutie je dokonca predpokladom samotnej lásky.

Tým sa celý kruh uzatvára. Na začiatku bola láska, sesterská láska, ako sme ju videli na osude Antigóné. Žiadne lipnutie, žiadna poslušnosť, žiaden strach. Bezpodmienečná láska. Ak do lásky preniká lipnutie, vytvára podmienky na manipuláciu. Iba slobodný, nelipnúci vzťah k tomu čo si vážime, neznehodnocuje to, čo si vážime, to, čo milujeme, to, v čo veríme.

S inštitúciou sa nevyhnutne spája konflikt. Prameňom konfliktu sú záujmy a záujem sa môže zmeniť na lipnutie. Ak lipneme na nejakej hodnote, pošpiníme ju, nech by bola akokoľvek vysoká. Lipnutie na hodnotách je zdrojom ich diskvalifikácie.

Podstatou problému znehodnotenia je prenos zodpovednosti na druhého: na parlament, na cirkev, na boha... Nasledovanie svojho učiteľa, vodcu, ideálu alebo riadenie sa pravidlom, normou, nás vystavuje nebezpečenstvu skorumpovanosti – avšak nejde tu o zavrhnutie učiteľa, ideálu, normy, inštitúcie, ide o neprenášanie zodpovednosti za naše činy na ich bedrá, o ponechanie zodpovednosti na sebe samých až do konca svojho života. Toto neprenášanie zodpovednosti na druhého nám zabezpečí čistotu. Čistotu akéhokoľvek záujmu. Ale ak je môj záujem zlý, som to ja sám, kto musí znášať jeho dôsledky, vrátane tých najkrajnejších – väzenia či smrti. A ak sa vrátíme k našej Antigóné, uvedomíme si, že následky musíme znášať za akýkoľvek svoj záujem, ak nám prichodí znášať negatívne dôsledky za dobrý záujem, hovoríme o tragédii.

Zodpovednosť je nielen neprenosná, ale aj nedeliteľná. Stojí na osude, na tom, čo označujeme ako *nomos*, *dharma*, *karma*, *kismet* a podobne.

Situácia však nie je bezvýchodisková. Východisko je možné zahliadnuť, keď si uvedomíme, že okrem *genetického kódu*, onoho nadprirodzeného zákona, je v našej genetickej výbave niečo, čo by sme mohli označiť slovom *agapé* – bezpodmienečná láska, a slovom *polemos* – boj. Štruktúru európskej civilizácie tvoria tieto dve základné pradivá, pradivo lásky a pradivo boja. Úlohou kultúry je nemiešať lásku a boj, udržiavať ich v odstupe, uvedomovať si ich radikálnu odlišnosť, ich odlišný pôvod. Láska pochádza zo sféry *nomos*, zatiaľ čo boj sa vynára vtedy, keď so sférou *nomos* prestaneme byť v súlade. V okamihu, keď človek prestane lipnúť, jeho záujem sa očistí a on sám sa stáva neovplyvniteľným – začína žiť v súlade so sférou *nomos*.

Veľkým problémom je inštitucionalizácia sféry *nomos*. V procese inštitucionalizácie sa tu mieša zákon bohov so zákonom človeka. Dokonca aj inštitúcia, ktorá si robí nárok stavať sa na stranu lásky a začne lásku brániť, stráca múdrosť, schopnosť rozlišovať, dochádza k jej kríze, k neschopnosti ísť ďalej. Inštitúcia vstúpila do boja – *polemos*.

Samozrejme, môže sa to stať, najmä ak je inštitúcií viacero, pričom si niektoré robia nárok na to, že stoja na strane *nomos*, zatiaľ čo druhé sa hrdia tým, že stoja na strane *zákona človeka*. Na tomto pozadí chápeme aj konflikt medzi štátom a cirkvou.

Konflikt medzi nimi sa rodí z toho, že ani jedna s týchto inštitúcií nepochybuje o tom, že je stelesnením toho či onoho zákona. Zatiaľ sa však zdá, že predstavitelia ani jednej ani druhej nechápu svoje miesto ako indivídua v nich, ba nechápu miesto jednotlivca v rámci inštitúcií vôbec. Prejavuje sa to vo vnútroinštitucionálnych konfliktoch, v rôznych formách postihov indivíduí – spomeňme napr. Sokrata, Krista, Jána Husa atď., až do súčasnosti. V tejto situácii má jednotlivec, stojaci na strane lásky jedinou možnosť – obetovať kvalitu svojho života či dokonca svoj život sám. Ak jednotlivec svoj život neobetuje a chce zostať svätcom, stáva sa bytosťou, zakladajúcou totalitu.

Jedinou cestou ako sa vyhnúť konfliktom je ísť cestou lásky. Láska je bezpodmienečná, bezdôvodná, tak ako je bezdôvodný *nomos*. Láska nepotrebuje zdôvodňovať, nepotrebuje vysvetľovať, láska koná bez očakávania odmeny. Láska je bezodná, tak ako božské je vždy bezodné. Máme pred sebou na jednej strane svet bezdôvodného konania dobra – svet lásky a na strane druhej svet prebojovávania, bránenia sa, exkomunikácie – svet boja, svet *polemiky*. Naša veda sa postavila do služieb boja – *polemos*.

Neviem vysvetliť, prečo treba ísť cestou lásky. Keď to už musím vysvetľovať, hovorím, že zla je aj tak dost; k zlu dôjde aj bez toho, aby sme priliievali benzín do ohňa, zatiaľ čo dobra je stále málo. Napriek tomu si myslím, že je to iba pseudovysvetlenie. Ak poviem, že dobro treba konať preto, lebo to niekto predpisuje, už prenášam zodpovednosť. Najslabšie ohnivko spočíva v delegovaní zodpovednosti na iných. Ak prenášam zodpovednosť na niekoho vyššieho, na šéfa, na nadriadeného, dostávam sa takisto do tohto nebezpečenstva. Nezáleží na tom, o ktorú inštitúciu ide. To znamená, že ešte skôr, než by sme začali diskutovať o vzťahu medzi cirkvou a štátom, mali by sme diskutovať o prenosoch zodpovednosti. Zodpovednosť je neprenosná, tvorí ju vnútorná disciplína jednotlivca.

Doc. PhDr. Jozef Piaček, CSc. je slovenský filozof, ktorý sa narodil v roku 1946 v Bratislave, prednáša dejiny filozofie na Katedre filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Je autorom filozoficko–metodologickej koncepcie synkriticizmu a prvej slovenskej filozofickej elektronickej encyklopédie FILIT.